

فرصت‌ها و تهدیدات فضای مجازی از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

دکتر محسن رستمی^۱ - اصغر فونیان^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۱/۲۵

چکیده

اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی نقش مهمی را در ایجاد یا دگرگونی بسیاری از اشکال کنش جمعی، از اقناعی تا تقابلی و از اقدامات فردی تا اقدامات جمعی بر عهده دارند. در واقع، تحول فناوری اطلاعات و گسترش ابزارهای ارتباطات و استفاده بازیگران مختلف در سطوح ملی، فراملی، منطقه‌ای و جهانی به‌ویژه از نیمه دوم دهه ۱۹۹۰ از اینترنت زمینه‌ای را فراهم کرد که تعاملات و تحولات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی با نقش‌آفرینی اینترنت بیشتر نمایان شود. بدین ترتیب گسترش دسترسی به انواع رسانه‌های مجازی و همچنین شبکه اجتماعی دو نگاه فرصت محور و تهدید محور شکل گرفت. باید گفت پیدایش فناوری‌های ارتباطاتی و اطلاعاتی، فرصت‌ها و تهدیدهایی را متوجه انقلاب اسلامی و جامعه ایران چنان برجسته کرده که در بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز بارها به آن اشاره شده است. از همین رو، این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با مراجعه به بیانات و نوشته‌های مقام معظم رهبری گردآوری شده است. هدف این تحقیق پاسخ به این پرسش است که دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نسبت به فضای مجازی چیست؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که ایشان در بیانات خود از یک سو نسبت به استفاده از فرصت‌های فضای مجازی از جمله در راستای معرفی انقلاب اسلامی، ترویج دین اسلام، پاسخ به دشمن و تحرک علمی، پاسخ به مطالبات معارف اسلامی و از سوی دیگر نسبت به وجود تهدیدهای فضای مجازی از جمله ابزار نوین جنگی دشمن، انحراف و دور کردن از ارزش‌های ملی و دینی به‌ویژه جوانان اشاره دارند و از همین رو بر ضرورت مدیریت فضای نیز تأکید می‌کنند...

کلمات کلیدی: اینترنت، انقلاب اسلامی ایران، تهدید و فرصت، فضای مجازی، جنگ مجازی

^۱ استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران.

^۲ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه آزاد تهران مرکزی. تهران. ایران (نویسنده مسئول)

Asgharfarnyian@gmail.com

فصلنامه دانش‌نامه علوم سیاسی، سال دوم، شماره دوم، بهار ۱۴۰۰، صص ۳۶-۱

مقدمه و بیان مسئله

ظهور و رشد اینترنت ریشه در شرایط جنگ سرد دارد، بعد از پرتاب ماهواره اسپونتنک^۱ در ۴ اکتبر ۱۹۵۷ توسط جماهیر شوروی موسسه پروژه‌های تحقیقاتی پیشرفته وزارت دفاع آمریکا (دارپا)^۲ در ۷ فوریه ۱۹۵۸ به منظور اهداف تحقیقاتی علمی، تحصیلی و نظامی تأسیس گردید. پیش از ظهور اینترنت، عمده‌ترین وسیله‌های ارتباطی قابل دسترسی برای مردم تلویزیون، رادیو، تلگراف و تلفن بود؛ اما از زمانی که فناوری اطلاعات و ارتباطات پیشرفته و گسترده شد بسترهای استفاده از آن نیز با قابلیت دسترسی آحاد مردم فراهم شد. در این میان، رسانه‌های مجازی به‌عنوان نسل جدیدی از وبسایت‌های اینترنتی فضایی را ایجاد کردند که کاربران می‌توانستند نسبت به خواسته‌ها، سلیقه‌های خود نه تنها به صورت فردی از این رسانه‌ها بهره‌گیری کنند بلکه در بعد وسیع‌تر، آن‌ها می‌توانستند با افراد و گروه‌های متعدد حول محور مشترکی به صورت مجازی از سراسر دنیا جمع شوند و به اصطلاح «جماعت‌های آنلاین» را تشکیل دهند. استفاده از اینترنت و به دنبال آن ورود به شبکه‌های اجتماعی مجازی به سرعت در نقاط مختلف جهان مورد پذیرش عمومی قرار گرفت و به نظر کارشناسان عواملی چون قابلیت‌های انتشار سریع اطلاعات، کم هزینه بودن، بدون مرز بودن، دسترسی بهتر، تبادل و اشتراک داده‌ها و ... در تسریع این روند اثرگذار بوده است. دگرگونی در شکل ارتباطات انسان‌ها با رشد روزافزون فناوری و پیوند زندگی واقعی با فضای مجازی که قدرت ایجاد یا تحول در بسیاری از آگاهی‌های سیاسی - اجتماعی، اشکال کنش جمعی، شکل‌گیری و جهت‌دهی افکار عمومی، تبلیغ و اشاعه^۳ انواع نمادها و رفتارهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای و جهانی را دارد به‌عنوان یک منبع مهم تلقی می‌گردد. از همین رو، این قابلیت‌ها موجب شد تا دو نگاه فرصت محور و تهدید محور نسبت به قدرت فضای مجازی شکل بگیرد.

¹ Sputnik 1

² Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA)

در نگاه فرصت محور پیشرفت فن‌آوری و امکان‌پذیر شدن تبادل اطلاعات و برقراری ارتباط از طریق اینترنت، اثرات مثبتی داشته است و ظرفیت‌های جدیدی را به روی افراد و دولت‌ها باز کرده است. از طرف دیگر به همان میزان که می‌توان روی تأثیرگذاری مثبت آن تأکید کرد در نگاه تهدید محور می‌توان آن را موجب ایجاد اختلال در جنبه‌های فردی و اجتماعی افراد و جامعه و مانعی در تحقق اهداف ملی و برنامه دولت‌ها دید. از این منظر فضای مجازی قادر است تا بحران‌هایی را ایجاد کند که پیامدهای ناگواری را به همراه داشته باشد. در خصوص فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی برای جمهوری اسلامی ایران باید گفت که اثرات مثبت و منفی آن نیز غیرقابل انکار است. می‌توان اهداف انقلاب اسلامی از معرفی انقلاب اسلامی، ترویج دین اسلام، پاسخ به دشمن و تحرک علمی، پاسخ به مطالبات معارف اسلامی در داخل و خارج را از طریق استفاده از ابزارهای نوین ارتباطاتی پیگیری کرد و از سوی دیگر باید توجه داشت که به همان میزان که فضای مجازی می‌تواند مفید واقع شود اما برنامه‌ریزی، محتوا سازی و تلاش دشمنان نیز علیه انقلاب اسلامی ایران می‌تواند تهدیدهای فضای مجازی را عیان کند. این تهدیدها به‌عنوان ابزار فضای مجازی به‌عنوان ابزار نوین جنگی دشمن، تلاش برای انحراف و دور کردن جوانان از ارزش‌های ملی و دینی، اشاعه شایعات و دروغ‌پراکنی، بد اخلاقی و تهمت، تبلیغات منفی می‌تواند بروز کند

اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر از آنجا است که مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بسیار بر اهمیت فضای مجازی تأکید داشته و آن را به‌اندازه اهمیت انقلاب اسلامی می‌دانند؛ رویکرد ایشان نفی استفاده از فضای مجازی نیست بلکه با بیان فرصت و تهدیدها و پرداختن به موضوع مدیریت به آن پرداخته‌اند؛ بنابراین ضرورت آگاهی عمومی و اهمیت دفع خطر و صیانت از ملت که بر عهده هر دولتی است ایجاد می‌کند که دیدگاه‌های مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در خصوص فضای مجازی مورد توجه قرار بگیرد. از همین رو، این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و گردآوری شده با اسناد کتابخانه‌ای تلاش داشته است

تا نقطه نظرات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) را در خصوص فضای مجازی مورد بررسی قرار بدهد و به دنبال پاسخ به این پرسش باشد که دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نسبت به فضای مجازی چیست؟

پیشینه تحقیق

با توجه به ضرورت فضای مجازی و دیدگاه‌های مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نسبت به آن مقالات و پایان‌نامه‌های متعددی منتشر شده است از جمله:

پریسا زاهدی (۱۳۹۴)، تأثیرات فضای مجازی بر اخلاق اجتماعی (با تأکید بر شاخص‌های اسلامی)، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد رشته اخلاق گرایش فلسفه اخلاق، دانشگاه قم، مزایا و هم آسیب‌های فضای مجازی به‌ویژه در زمینه اخلاق اجتماعی معرفی و بررسی کرده و تا حدودی به ارائه راهکار برای زندگی جامعه اسلامی پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این فناوری با وجود مزایا و امکاناتی چون خاصیت پشتیبانی، جایگزینی، نوآوری و امکان جهانی شدن همراه با آسیب‌های اخلاقی نیز برای جوامع بوده چرا که هر جامعه، فرهنگ، ارزش‌های اخلاقی و دینی مختص به خود را داشته باشد.

عسگری، زهرا (۱۳۹۵)، ظرفیت سنجی فضای مجازی تلفن همراه در حوزه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم ارتباطات گرایش حج و زیارت، دانشگاه قرآن و حدیث، به دنبال پاسخ به این پرسش بود که شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه در جهت ترویج فرهنگ ایثار و شهادت از چه ظرفیت‌هایی برخوردارند؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که تأکید بر گسترش محتوای غنی، مددگیری از فضای عاشورا و اجتماع اربعین که منبع غنی ایثار و شهادت است، الگوگیری از مدافعان حرم به‌عنوان اسوه‌های ایثار و شهادت با معرفتی صحیح ایشان در فضای مجازی که شبهات گسترده‌ای علیه ایشان شکل گرفته، حضور کارشناسان و دغدغه‌مندان با برنامه صحیح جهت فرماندهی عرصه جنگ نرم و تجهیز پیاده‌نظام، همراه با پشتیبانی دستگاه‌های فرهنگی و داشتن برنامه‌های

فراملی از عمده‌گزینه‌های کارشناسان در خصوص ظرفیت‌های فضای مجازی برای نشر فرهنگ ایثار و شهادت است.

علی داریزن (۱۳۹۶) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد اندیشه سیاسی در اسلام در دانشگاه مازندران با عنوان روحانیت و ابزارهای جامعه‌پذیری در ایران با تأکید بر فضای مجازی بر آن است تا به این پرسش پاسخ دهد که روحانیت تا چه میزان از فضای مجازی در جهت پیشبرد اهداف خود و هماهنگی و جامعه‌پذیری افراد در راستای اهداف روحانیت در ایران استفاده کرده است؟ فرضیه پژوهش بر این استوار گردیده که فضای مجازی به‌عنوان ابزاری مؤثر در جامعه‌پذیری نقش ایفا کرده است و یافته‌های پژوهش حکایت از این دارند که فضای مجازی گوناگون و متنوع که در اختیار روحانیت قرار گرفته است توانسته تا حدود زیادی از آن در جامعه‌پذیر نمودن افراد جامعه بهره بگیرد.

تحقیق بهزاد حسن نژاد کاشانی (۱۳۹۶)، در پایان‌نامه دوره دکتری مدیریت رسانه‌ای در دانشگاه بین‌المللی امام رضا علیه‌السلام با عنوان طراحی نظام مطلوب سیاست‌گذاری فضای مجازی در ایران تلاش می‌کند تا در زمینه سیاست‌گذاری فضای مجازی در سطح کلان و حاکمیتی الگویی عملی و بومی طراحی کرده و با پاسخ به این سؤال که در وضع مطلوب از منظر خبرگان (چه نهادهایی در کدام مرحله از سیاست‌گذاری و در خصوص کدام یک از اجزاء و عناصر نظام سیاست‌گذاری فضای مجازی باید به ایفای نقش بپردازند؟) یافته او نشان می‌دهد که اولین متغیر مداخله‌گر تأثیرگذار مورد بحث در فرایند سیاست‌گذاری فضای مجازی) تدوین، اجرا و ارزیابی (تعداد و انسجام اعضاء شورای عالی فضای مجازی است. دومین عامل رویکردها و نگرش‌های سیاست‌گذاران است که تصمیم‌گیری آن‌ها را در سطح کلان تحت تأثیر قرار می‌دهد. ساختار اداری نهادهای سیاست‌گذار سومین عامل شناسایی شد. مورد بعدی انتظارات آحاد جامعه از سیاست‌گذاران فضای مجازی تسهیل جریان آزاد اطلاعات، آزادی بیان و مشارکت آن‌ها در تصمیم‌گیری‌ها و پنجمین عامل اثرگذار در این حوزه، فضای سیاسی حاکم در کشور و مواضع و افق‌های مسئولان است.

دانیال رضاپور و علی اسکندری نسب (۱۳۹۸)، با مقاله امنیت فضای سایبر در رویکرد فرهنگی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، سؤال پژوهش این است که رویکرد فرهنگی مقام معظم رهبری چه تأثیری بر امنیت فضای سایبر در ابعاد داخلی و خارجی می‌گذارد؟ پژوهش مطرح می‌کند که با توجه به ماهیت فرهنگی انقلاب اسلامی که دارای ظرفیت بالقوه‌ای از قدرت نرم است و توجه به رهنمودها و بیانات معظم له علاوه بر صدور مفاهیم انقلابی؛ امنیت اجتماعی در جامعه ایران به وسیله فضای مجازی و با ابزارهایی همانند: اعتمادسازی و تقویت سرمایه اجتماعی، مشارکت آفرینی، آگاه‌سازی، دیپلماسی فرهنگی، بصیرت اجتماعی و استفاده از هنر مستحکم‌تر کرد.

پرویز خالصی و همکاران (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای با عنوان چالش‌ها، فرصت‌ها و اثرات سیاسی فضای مجازی در نظام جمهوری اسلامی ایران، با بررسی ابعاد فرصت‌ها و تهدیدات معتقدند بر کسب سواد رسانه‌ای تأکید دارند و همچنین معتقدند مسئولان امر به جای رها کردن این محیط بسیار مهم و تأثیرگذار در زندگی فردی و اجتماعی افراد جامعه، نسبت به هدایت و فرصت‌سازی از آن اندیشه‌ای جدی و راهبردی داشته باشند.

بیان مفاهیم

فضای مجازی

در حال حاضر تعاریف مختلفی از فضای سایبری وجود دارد که برخی آن را تخیلی اما در حال توسعه دانسته، عده‌ای هم آن را واقعی می‌دانند، عده‌ای آن را فضای مفهومی فردی تلقی کرده و برخی آن را محصول و نتیجه تعامل اجتماعی عنوان می‌کنند. از نظر عده دیگری نیز واقعیتی مجازی است، یا انتقال اطلاعات، برخی آن را ارتباط از طریق شبکه‌های کامپیوتری بدون توجه به جغرافیای فیزیکی می‌دانند (حسن نژاد کاشانی، ۱۳۹۶: ۲۵). به منظور درک بهتر مفهوم فضای سایبر لازم است تا دو واژه سایبر و فضا به طور جداگانه تعریف و ابعاد آن‌ها مشخص شود. سایبر از ریشه لغت یونانی کیوبرنتس به معنی

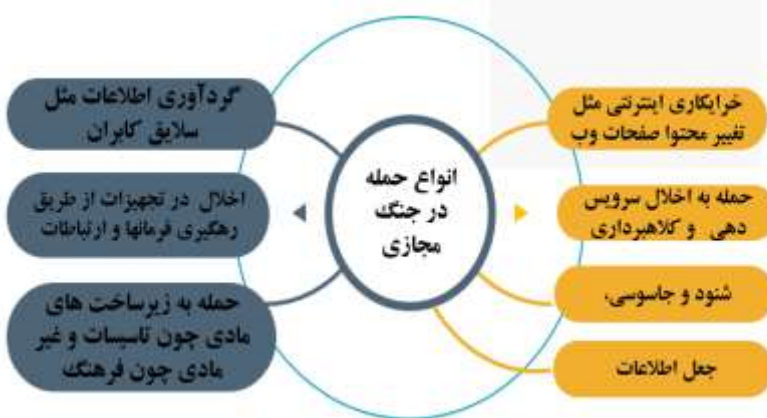
سکان‌دار، راهنما یا کنترل‌کننده مشتق شده است. نخستین بار اصطلاح سایبرنتیک توسط ریاضیدانی به نام نوربرت واینر در کتابی به‌عنوان سایبرنتیک و کنترل در ارتباط بین حیوان و ماشین» در سال ۱۹۴۸ بکار برده شد که دلالت بر سیستم‌های کنترلی فناوری‌های رایانه‌های به‌هم‌پیوسته و واقعیات مصنوعی با راهبردهای دستیابی و کنترل سیستمی دارد. اصطلاح فضای سایبر را نخستین بار ویلیام گیسون نویسنده کانادایی داستان‌های علمی-تخیلی در کتاب نورومونس در سال ۱۹۸۴ به کار برد. برای وی فضای سایبر، فضایی تخیلی است که از اتصال رایانه‌هایی پدید آمده که تمامی انسان‌ها، ماشین‌ها و منابع اطلاعاتی در جهان را به هم متصل کرده است (همان: ۲۳). مفهوم دوم به‌کاررفته در واژه فضای سایبر، مفهوم فضا است. معمولاً فضا در مقایسه با مفهوم مکان توصیف و تعریف می‌شود و بدون شک نخستین وجهی که در مقایسه مکان و فضا متمایز است، سطح انتزاع این دو مفهوم است. فضا در مقایسه با مکان مفهومی بسیار انتزاعی و به‌سختی تصور شدنی است، به‌طوری‌که درک این مفهوم بدون واسطه درک مکان برای ما موجودات فیزیکی ناممکن است. در حقیقت فضا دال بر همه‌جاست و مکان دلالت برجایی معین می‌کند و از همین رو تصور همه‌جایی بسیار دشوارتر از جایی خاص است. مکان دارای محتوا، اما فضا خلأ است. مکان دارای دو بعد است. درحالی‌که فضا مفهومی سه‌بعدی است. مکان مفهومی مرز پذیر دارد و محدود شونده است اما فضا مفهومی مرکز و تا حدودی نامتناهی است. مکان همواره به تثبیت و تصلب گرایش دارد، اما فضا به سیالی و رهاشدگی (همان: ۲۴).

جنگ مجازی

مفهوم جنگ مجازی در ارتباط با سایبرنتیک است که به استفاده از رایانه و اینترنت برای جنگیدن در فضای مجازی تعریف می‌شود. به‌عبارت‌دیگر؛ جنگ مجازی را می‌توان هرگونه عمل جنگی دانست که در آن از سیستم‌های اطاعتی و فناوری دیجیتال، چه به‌عنوان ابزار حمله و چه به‌عنوان آماج حمله استفاده می‌شود. این حملات باید منجر به اعمال خشونت بر ضد اشخاص یا دارایی‌ها، به‌میزانی که ایجاد رعب و وحشت کند، انجام

شود. استارک، جنگ مجازی را چنین تعریف می‌کند: جنگ مجازی عبارت است از استفاده هدفمند یا تهدید به استفاده از جنگ رایانه‌ای توسط به خشونت بر ضد اهداف رایانه‌ای با انگیزه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی یا مذهبی از سوی گروه‌های غیردولتی یا گروه‌های تحت هدایت و حمایت دولت به منظور ایجاد ترس و نگرانی و وحشت در جمعیت موردنظر و آسیب رساندن به دارایی‌ها و اموال نظامی و غیرنظامی^۱. این جنگ باهدف از هم گسیختن سیستم‌های اطلاعاتی و مخابراتی، سیستم‌های کنترل و فرماندهی، ارتباطات، خبرگیری و جاسوسی نیروهای نظامی دشمن و غیرعملیاتی کردن آن‌ها در صحنه نبرد یا در حالت عادی صورت می‌گیرد (نجات پور و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۶).

انواع حمله در جنگ مجازی

منبع: نگارنده

با این نگاه دشمنان به صورت مستقیم نسبت به امور داخلی کشور دیگر دخالت کرده و برای آن برنامه‌ریزی می‌کنند. برای مثال طرح لوایح دوقلوی «تقویت دیجیتال ایران^۱» و «همراهی با مردم ایران^۲» در مجلس نمایندگان آمریکا در ۱۴ دسامبر ۲۰۰۹ در این

¹ Iranian Digital Empowerment Act

² Stand With the Iranian Act

چارچوب قابل ارزیابی است. لایحه نخست توسط سناتور دمکرات جیمز موران^۱ مطرح شد و لایحه دوم توسط کیت الیسون^۲ تهیه شد که در لایحه اول نسبت به دسترسی ایرانیان به اینترنت و خدمات ارتباطاتی و در لایحه دوم به تحریم مقام‌های ایرانی که در روند خدمات فناوری نظارت می‌کنند یا اینکه در راه آن محدودیت ایجاد می‌کنند اشاره دارد (ر.ک نور محمدی، ۱۳۹۰: ۴۳-۴۲).

فرصت

ریشه‌های مفهوم فرصت در مکتب اقتصادی اتریش یافت شده است. پیروان مکتب اتریش فرض می‌کنند که بازارها از افرادی که اطلاعات متفاوتی دارند ساخته شده است داشتن اطلاعات خاص به افراد اجازه می‌دهد فرصت‌های خاصی را که دیگران نمی‌بینند، ببینند، حتی اگر آن‌ها فعالانه چنین فرصت‌هایی را جستجو نکنند. تفاوت‌های موجود در اطلاعات باعث می‌شود افراد ارزش متفاوتی در یک کالا یا خدمت معین ببینند و قیمت‌های متفاوتی برای به دست آوردن آن پیشنهاد کنند (سالاری، ۱۴۰۰: ۱). به نظر کروگر (۱۹۹۳) فرصت موقعیتی است در آینده که تصمیم‌گیرندگان آن را فی‌نفسه مطلوب و امکان‌پذیر می‌پندارند؛ بارون و شین (۲۰۰۵) فرصت را عامل بالقوه برای خلق چیز جدید که از تغییر شرایط حاصل شده است می‌دانند (پیشین). همچنین فرصت نیاز یا مجموعه‌ی نیازهای انسانی، اقتصادی، اجتماعی، تکنولوژیکی بالقوه^۳ یا جاری ارضا نشده^۴ است که در درون یا پیرامون افراد و سازمان‌ها قرار دارند و دارای مزیت و ظرفیت خلق ارزش برای افراد و بنگاه‌ها هستند (محمدی الیاسی، ۱۳۸۷: ۷۴). مسئله فرصت در ماسیل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و ... قابل تعمیم است.

¹ JAMES MORAN

² KEITH ELLISON

³ potential

⁴ unsatisfied

با توجه به اینکه پژوهش حاضر در زمینه فرصت‌های فضای مجازی در حوزه امنیت و سیاست است می‌توان گفت فرصت در این باره عبارت‌اند از:

- امکان استفاده از ویژگی بی‌مرزی و گستردگی جهانی فضای سایبری در امر پدافند

سایبری

- فعال شدن ظرفیت‌های دفاع سایبری به واسطه وجود تحریم‌ها و تهدیدات
- امکان بهره‌گیری از دانش و فناوری‌های نوپهور
- امکان ارتقاء سطح همکاری‌های بین‌المللی و منطقه‌ای در زمینه پدافند سایبری
- امکان همکاری‌های بین‌المللی در زمینه حقوق بین‌الملل و پیمان‌های همکاری و دفاعی سایبری همسو (اسلامی، منطقه و ...) (سند راهبردی پدافند سایبری کشور: ۱۹).

تهدید

تهدیدات به لحاظ جنس، به دودسته‌ی کلی مادی و معنوی تقسیم شده است. منابع تهدید مادی، منابع قابل درک در سطح جهان ماده است و مرجع تهدید معنوی، منافع و اصول مرتبط با حیاط طیبه را تشکیل می‌دهد. تهدید عینی، تهدیدی است که با استفاده از ابزار و منابع قابل مشاهده اعمال می‌شود؛ به همین دلیل، از وصف عینی استفاده می‌شود. کاربرد توان نظامی و فشار اقتصادی علیه یک نظام سیاسی که حجم، تعداد، توان تخریبی، وسعت و دامنه آن قابل برآورد و محاسبه است، از مصادیق تهدید عینی است. در تهدید ذهنی تحلیل‌گران، به آثار و نتایج ذهنی تهدیدات توجه دارند. این بعد از تهدید، مترادف عملیات روانی مورد توجه قرار می‌گیرد (rasekhood, 1397). با توجه به اینکه پژوهش حاضر در زمینه تهدیدهای فضای مجازی در حوزه امنیت و سیاست است می‌توان گفت تهدیدها در این باره عبارت‌اند از:

- انگیزه دشمن برای تسلط بر فضای سایبری
- وجود راهبردهای تهاجمی دشمن در فضای سایبری
- وجود سازمان رزم سایبری در کشورهای متخاصم

- ساختارمند شدن تهدیدات استکبار جهانی علیه ج.ا.ا. در فضای سایبری
- مخاطرات ناشی از به کارگیری بدافزارها و سلاح‌های سایبری توسط حریف
- تأثیرات شبکه‌های اجتماعی و فناوری‌های نوظهور دشمن در تضعیف امنیت ملی
- وجود شبکه‌ها و گروه‌های جاسوسی و نفوذی وابسته به دشمن در فضای سایبری
- توافقات و تفاهمات کشورهای متخاصم علیه ج.ا.ا.
- فقدان حقوق بین‌المللی عادلانه در حوزه دفاع سایبری
- بهره‌گیری دشمن از بلا تکلیفی قلمرو سایبری کشور
- تقدم راهبردهای جنگ سایبری نسبت به جنگ فیزیکی (سند راهبردی پدافند سایبری کشور: ۱۹).

ادبیات پژوهش

فضای سایبر و شبکه مجازی

مفهوم شبکه‌های اجتماعی اینترنتی با قالب امروزی نخستین بار در سال ۱۹۶۰ در دانشگاه ایلی نویز در ایالت متحده امریکا مطرح گردید و از اواسط دهه ۱۹۹۰، به صورت یک شبکه همگانی و جهان‌شمول درآمد. در ۱۹۹۷ سایت اینترنتی به آدرس SixDegrees^۱ به کاربرانش اجازه ایجاد پروفایل و فهرست کردن دوستانشان را داد. البته این سایت تا سه سال فعال بود اما با انفجار تجارت در وبسایت‌های اجتماعی در سال ۲۰۰۲ شاهد راه‌اندازی شبکه‌های اجتماعی فرنداستر^۲، اورکات^۳ و لینکداین^۱ هستیم که قارچ گونه

^۱ نظریه شش درجه جدایی نام نظریه‌ای است که می‌گوید که هر دو شخص دلخواه بر روی کره زمین با شش واسطه یا کمتر به هم مربوط می‌شوند. این نظریه، مقدمه نظریه دیگری به نام دنیای کوچک است. سیکس دیگریز یک وبسایت خدمات شبکه اجتماعی بود که در ابتدا از سال ۱۹۹۷ میلادی تا ۲۰۰۱ میلادی ساخته شد و به کاربران امکان می‌داد دوستان، اعضای خانواده و آشنایان را هم در سایت و هم در سایت خارجی لیست کنند و برای افراد در درجه اول، دوم و سوم پیام ارسال کنند.

^۲ Friendster

^۳ Orkut

وبسایت‌های شبکه‌های اجتماعی دیگری هم به این مقوله پیوستند. در سال ۲۰۰۴، سایت‌های شبکه اجتماعی فرنداستر با ۷ میلیون کاربر و مای اسپیس^۲ با ۲ میلیون کاربر صاحب بیشترین کاربران در این حوزه بودند. در همین سال سایت شبکه اجتماعی فیس‌بوک^۳ راه‌اندازی شد (منفرد، ۱۳۹۱:۵۳). از سال ۲۰۰۶ به بعد شبکه‌های اجتماعی مجازی با ظهور فیس‌بوک و یوتیوب گسترش یافتند. افزایش انواع برنامه‌ها در گوشی‌های هوشمند نیز موجب شد تا برنامه‌های متنوعی چون تلگرام، اینستاگرام، لاین و... نیز ایجاد شده و حتی سایت‌ها نیز سعی کردند نسخه‌های گوشی همراه خود را نیز معرفی کنند. باین‌حال گفتنی است که اصطلاح شبکه‌های اجتماعی برای نخستین بار توسط بارنز^۴ به سال ۱۹۵۴ مطرح شد. در نظریه شبکه اجتماعی سنتی، شبکه اجتماعی، به مجموعه‌ای از نهادهای اجتماعی همچون مردم و سازمان‌ها اشاره داشته که به وسیله گروهی از روابط معنی‌دار اجتماعی به یکدیگر متصل بوده و در به اشتراک گذاشتن ارزش‌ها باهم تعامل دارند. شکل سنتی شبکه اجتماعی بر انواع روابط همچون دوستی‌ها و روابط چهره به چهره تأکید داشته، لیکن خدمات شبکه‌های اجتماعی در جوامع معاصر بیشتر بر جامعه مجازی برخط و تعاملات رایانه‌ای واسط متمرکز هستند (معمار و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵۷).

درباره تهدیدات فضای مجازی از بعد جرم‌افزایی و تأثیرات فضای اجتماعی و بعد برنامه‌ریزی دشمنان برای استفاده از این فضا علیه امنیت ملی. باید گفت فهم جرم در ظرف پارادایم دو فضایی شدن‌ها، ضمن توسعه قلمرو مطالعه جرم از فضای فیزیکی به فضای مجازی و از فضای مجازی به فضای فیزیکی، زمینه فهم دقیق جرم در هر دو فضا یا جرم‌های ترکیبی فیزیکی - مجازی را فراهم می‌سازد. پارادایم دو فضایی شدن جهان بر این مبنا تأکید دارد که فهم واقعیت‌های فردی - اجتماعی با پارادایم تک جهانی امکان‌پذیر

¹ LinkedIn

² Myspace

³ Face book

⁴ Barenz

نیست. به دلیل دویخشی شدن روندها و اتفاقات جهان فهم جهان واقعی، منهای درک جهان مجازی و بالعکس و مطالعه جهان مجازی بدون توجه به متغیرهای جهان واقعی، مطالعه و نگاه را به‌نوعی خطای فهم، گرفتار می‌کند (زاهدی، ۱۳۹۴: ۱۲۶). از همین رو، باید گفت دو فضای فیزیکی و مجازی امروزی در یک رابطه دوسویه بر یکدیگر اثر می‌گذارند. اثر فضای مجازی در دنیای واقعی می‌تواند آشکار شود بدون آنکه عملاً برخلاف فضای فیزیکی بتوان یک مجرم را شناسایی کرد. البته شناسایی کسانی که در پشت سیستم‌ها به دنبال تأثیرگذاری بر افکار عمومی از طریق فضای مجازی هستند نیازمند اقدامات اطلاعاتی است و از آنجا که ممکن است یک کاربر از خارج از کشور دست به چنین عملیات بزنند در نتیجه مبارزه و مقابله با آن نیز با هزینه و زمان بیشتری همراه خواهد بود. همچنین تأخر فرهنگی یکی از نکته‌های مهم پویایی‌شناسی فرهنگی است. در اصطلاح نوعی عدم تعادل فرهنگی به حساب می‌آید و به معنای تمایز اجزا یک فرهنگ از نظر آهنگ حرکت آنان است. در واقع بعضی از عناصر فرهنگ، نظیر زیرساخت یا فنون و ابزارهای مادی زودتر از اندیشه‌ها و عقاید یا سازمان‌های اجتماعی دگرگون می‌شوند. بدین‌سان در درون یک فرهنگ، اجزا از یکدیگر جدا و گاه بیگانه می‌شوند (داریزن، ۱۳۹۶: ۷۹). از همین رو، نقش فرهنگ‌سازی یکی از مهم‌ترین مقوله‌های سیاست‌گذاری در هر جامعه‌ای است. یکی از مهم‌ترین اقدامات در قبال این مسائل سیاست‌گذاری رسانه است. نخستین تعریف تخصصی سیاست‌گذاری رسانه به سند ۱۹۷۲ یونسکو بازمی‌گردد: سیاست‌گذاری رسانه مجموعه‌ای از اصول و هنجارها است که برای هدایت رفتار نظام‌های ارتباطی بینان‌نهاده شده‌اند. این نوع نگاه، بنیادی و شامل طیف وسیعی از ابزار و اهداف است، اما برانگیزاننده اقدامات عملی محدودی است. سیاست‌گذاری رسانه را می‌توان مجموعه‌ای از اصول و هنجارها تعریف کرد که برای کنترل و هدایت نظام‌های رسانه‌ای و همچنین حل مسائل آن‌ها تدوین می‌شود. سیاست‌گذاری رسانه از ایدئولوژی سیاسی، شرایط اجتماعی و اقتصادی کشور و ارزش‌هایی که زیربنای آن را تشکیل می‌دهد ناشی

می‌شود و می‌کوشد این ارزش‌ها را در دستور کار رسانه قرار دهد. به‌طور کلی، می‌توان سیاست‌گذاری رسانه را برنامه‌ریزی، طرح‌ریزی و اتخاذ تصمیم‌هایی در جهت پیشبرد اهداف سازمان‌های رسانه‌ای با توجه به محیط و نیروهای انسانی آن تعریف کرد (حسن نژاد کاشانی، ۱۳۹۶: ۶۷). هم‌چنین (۲۰۰۵) چارچوب علمی سیاست‌گذاری رسانه را تحقق اهداف زیر می‌داند: هدف نخست، ارائه یک تصویر علمی از چگونگی تأثیرگذاری تحولات حوزه‌های فناوری، چشم‌انداز رسانه‌ای و قانون‌گذاری، مسائل اقتصادی و فرهنگی بر سیاست‌گذاری رسانه است. البته این تحولات و تأثیرگذاری آن بر روند سیاست‌گذاری رسانه، نه تنها از هم مجزا نیستند بلکه کامل به‌هم پیوسته‌اند. هدف دوم ایجاد نگاهی نو به ارزش‌هایی است که سیاست‌گذاری رسانه را شکل داده‌اند و شکل خواهند داد... هدف دیگر توسعه سیاست‌گذاری رسانه پایدار و مستقل از تغییرات فناوری است که شناسایی و تأمین منافع عمومی را که باید با سیاست‌گذاری رسانه حفظ شوند، ممکن می‌سازد... سیاست‌گذاری رسانه باید بازمان حرکت کند. در واقع چگونگی کارکرد چشم‌انداز رسانه‌ای جدید به‌طور مستقیم بر فرهنگ، اقتصاد و جامعه تأثیر می‌گذارد. سیاست‌گذاری رسانه نمی‌تواند - و نباید - تعیین‌کننده کل چشم‌انداز ارتباطات انواع ارتباطات رسانه‌ای و غیر رسانه‌ای در یک جامعه باشد؛ اما خواه‌ناخواه تأثیر قابل‌توجهی بر چگونگی تحول آن می‌گذارد؛ بنابراین، سیاست‌گذاری رسانه تأثیر مستقیمی بر کیفیت زندگی دارد و به پاسخ این پرسش کمک می‌کند که می‌خواهیم چه نوع جامعه‌ای را تجربه کنیم؟ (همان: ۶۷).

نفوذ و قدرت فضای مجازی

در خصوص نفوذ و قدرت در فضای سایبر برخی نظریه‌ها بر قدرت نرم و ایجاد برنامه‌ریزی ترغیب تأکید دارد. در سال ۱۹۶۰ پیتر باچراچ و مرتن باراتز یک وجه قدرت را مطرح کردند. تنظیم برنامه و دستور کار به‌طوری‌که در آن اصالت اجبار و تهدید وجود نداشته باشد. در سال ۱۹۷۰ استیون لوکس دریافت که ایده‌ها و عقاید به تمایلات افراد شکل می‌دهند؛ بنابراین می‌توان با تعیین خواست دیگران اعمال قدرت کرد. در سال ۱۹۹۰

جوزف نای طیفی از قدرت سخت و نرم را در حیطه قدرت رفتاری تمیز داد. قدرت رفتاری سخت بر اساس ارعاب و تهدید و عقوبت است درحالی‌که قدرت نرم بر اساس طراحی دستور کار، جذابیت و ترغیب است. پل ویریلیو نظریه‌پرداز فرانسوی معتقد است: قدرت‌های جهانی اقدام به جنگ اطلاعاتی از راه ماهواره‌ها و فضای مجازی بر ضد کشورهای دیگر و حتی شهروندان خود می‌کنند. چنین کنترلی همچنین به توانایی آلوده کردن مبادله اطلاعات از راه ارائه اطلاعات غلط، ربط داده می‌شود (عسگری، ۱۳۹۵: ۷۰). فرایند جهانی‌شدن و تحولات فناورانه کارکردهای دولت‌ها را نیز تحت تأثیر قرار داده، به‌طوری‌که یکی از مهم‌ترین آن‌ها کارکرد هویت‌سازی با فناوری شده است. این فرایند با فرسایش و نفوذپذیر کردن مرزهای ملی و رها کردن امر اجتماعی از بستر مکانی زمینه جدایی جامعه و روابط اجتماعی و فرهنگی را از نهاد دولت فراهم کرده که این فرایند در مجموع توانسته است کارایی دولت‌ها را در عرصه هویت‌سازی کاهش دهد، به‌طوری‌که آن‌ها دیگر نمی‌توانند مانند گذشته و در فضایی بسته، انحصاری و امن به ساخت و ترویج هویت ملی بپردازند. در این فرآیند مؤلفه‌های هویت ملی خارج از ارادهٔ دولت‌ها به موضوع یک انتخاب تبدیل کرده و بدین‌وسیله آن‌ها را در این زمینه با چالش مواجه نماید از این‌رو اکثر جوامع مبتنی بر هویت‌های یکپارچه و ذات‌گرا با ویژگی‌های انسدادی دچار بحران در منابع هویتی خود می‌شوند (عباس زاده مرزبانی، ۱۳۹۹: ۳۵). در تائید این مبحث به نظر کاستلز فضای مجازی موجب کاهش همدمی، احساس تعلق ملی و انسجام اجتماعی می‌شود؛ اینگلهارت نیز با طرح مفهوم انقلاب خاموش، بر این نظر است که ورود سریع ارزش‌ها و ایده‌های جدید از طریق تکنولوژی‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی می‌تواند گسست‌های جدی در مبانی هویتی جامعه ایجاد کند. هم‌چنان‌که کاستلز بیان کرده است ماهواره و اینترنت با دگرگون ساختن بنیادین ماهیت ارتباطات، نقش تعیین‌کننده‌ای در تغییر و شکل‌دهی فرهنگ‌ها و هویت ملی شهروندان ایفا می‌کنند. گیدنز نیز معتقد که اینترنت فردیت کاربران را تقویت می‌کند رشد فردیت، تکثر هویت و نقش فزاینده در

سست کردن انسجام اجتماع واقعی و رشد فرهنگ شخصی دارد (عسگری، ۱۳۹۵: ۶۳). به‌هرحال نمی‌توان منکر آن شد که فضای مجازی واقعیت نوظهوری است که با کارکردها و ویژگی‌های خود موجب بروز تحولات و موضوعات جدیدی شده و با ایجاد جوامع مجازی بر فرایندها و رویکردهای حاضر در جوامع واقعی تأثیر گذاشته و روابط و تعاملات نوینی را شکل داده است. شرایط فرهنگی و اجتماعی جدیدی که به‌واسطه رسانه‌های ارتباطی مجازی پدید آمده‌اند بر جنبه‌های مختلف کنش‌های انسان‌ها در جوامع مختلف تأثیر گذاشته است. از آنجاکه افراد از طریق این رسانه‌ها رابطه‌ای غیر فیزیکی و فکری با یکدیگر برقرار می‌کنند، کمتر احتیاج به نزدیکی فیزیکی و جغرافیایی جهت برقراری ارتباط و تعامل با یکدیگر دارند. این‌گونه ارتباطات بدون مرز مجازی توانسته است موجب بروز تغییرات و تحولات در نگرش‌های افراد جوامع مختلف نسبت به هویت ملی خود و مبانی شکل‌دهنده آن هویت گشته و جوامع را با مسئله بحران هویت ملی مواجه سازد. مطالعات و تجربیات بیان‌گر آن هستند که فضای مجازی با کارکردهایش موجب تضعیف هویت ملی در بسیاری از جوامع شده است. نکته مهم این است که فضای مجازی علی‌رغم فرصت‌ها و تأثیرات مثبتی که در عرصه‌های مختلف از جمله هویت برجای می‌گذارد، لکن در آن عرصه‌ها به‌ویژه عرصه هویت، مخاطرات و تهدیدات اساسی نیز می‌آفریند که می‌تواند موجب تضعیف هویت ملی جوامع گردد می‌شوند (عباس زاده مرزبانی، ۱۳۹۹: ۲۳). باوجود تهدیدنگری‌ها اما باید گفت افراد مختلف به دلایل مختلفی برای استفاده از فضای مجازی راغب هستند. در این زمینه نظریه «استفاده و خشنودی» از سوی کاتز نیز مطرح شده است (عسگری، ۱۳۹۵: ۶۶). در کل عمده‌ترین ویژگی‌هایی که باعث رغبت کاربران فضای مجازی است عبارت‌اند از:

- ۱- مشارکت کردن: رسانه‌های اجتماعی بستری را برای ارسال بازخورد از سوی مخاطب و تسهیل و تشویق به برقراری همکاری و همگامی فراهم می‌کنند و این امر می‌تواند موجب رغبت و رضایت کاربران قرار بگیرد.

- ۲- باز بودن: اغلب رسانه‌های اجتماعی برای مشارکت اعضا و دریافت بازخورد باز بوده و رأی دادن، کامنت گذاشتن و به اشتراک‌گذاری اطلاعات کاربران خود را تشویق می‌کنند. به‌ندرت مانعی برای تولید و دسترسی به محتوا در این رسانه‌ها وجود دارد.
- ۳- ارتباط دوسویه: رسانه‌های سنتی عمل انتشار یک‌سویه دارند و به‌عنوان انتقال‌دهنده محتوا برای مخاطب هستند اما در رسانه‌های اجتماعی فضای برای گفتگو و محاوره دوطرفه و تبادل نظر وجود دارد و جریان ارتباطی از حالت یک‌سویه به دوسویه تغییر پیدا می‌کند.
- ۴- شکل‌گیری جماعت‌های آنلاین: رسانه‌های اجتماعی این امکان را برقرار می‌کنند که جماعت‌ها و گروه‌ها به‌سرعت شکل بگیرند و ارتباط مؤثری برقرار کنند. این جماعت‌های آنلاین می‌توانند حول علایق مشترکی مانند عکاسی، یک تیم ورزشی یا یک برنامه تلویزیونی شکل گرفته باشند.
- ۵- توانایی برقراری ارتباط: اغلب شبکه‌های اجتماعی همیشه در حال گسترش اتصالات و ارتباطاتشان هستند و با سایت‌ها، منابع و افراد دیگر پیوند برقرار می‌کنند (نادر پور و فرنیان، ۱۳۹۹: ۷۵-۷۴).

انواع واکنش نسبت به فضای مجازی

امروزه اینترنت گستره فرهنگ‌سازی و فرهنگ‌پذیری را بیش از هر زمان دیگری وسعت بخشیده است و در نتیجه اطلاعات بیشتری را با شتابی قابل‌تصور در مجاری ارتباطی جامعه جاری می‌کند و طبعاً مانند هر ابزار دیگری می‌تواند در جهات مثبت یا منفی مورد استفاده قرار گیرد. فضای سایبر، محیط الکترونیکی واقعی است که ارتباطات انسانی را به شیوه‌ای سریع، فرا جغرافیایی و با ابزارهای خاص مستقیم و زنده می‌سازد. به عبارتی، فضای سایبر دارای دو دیدگاه خوش‌بینانه و بدبینانه است. در نگاه خوش‌بینانه و اترناسیونالیستی (آرمان‌گرایی) رسانه‌ها نقش فراملی دارند و جریان آزاد ارتباطات و اطلاعات در جستجو، کسب، تنظیم، انتشار و توزیع اطلاعات یک اصل پذیرفته‌شده جهانی قلمداد می‌شود. دولت‌ها نمی‌توانند با نگاه سیاسی، حزبی، قومی و مذهبی خود مانع این

فرایند شوند که با عنوان جریان بین‌المللی اطلاعات خود را نشان می‌دهد. نتیجه این فرآیند همگرایی جهانی از طریق ابزارهای ارتباطی است. نگاه دوم یا نگاه بدبینانه رسانه را مجبور می‌کند در چارچوب منافع و خواست تنها یک دولت گام بردارد و به سمت و سوی گام بردارند که از پرتو بحران به وجود آمده به نفع خود استفاده کنند. رسانه‌ها باید بیشتر در جستجو و انعکاس مطالبی باشند که مسائل راهبردی موضوع را کالبدشکافی کنند تا بیشترین نفع و سود را از این بحران به دست آورند (رضا پور و اسکندری نسب، ۱۳۹۸: ۱۸۳-۱۸۲). ضرورت سیاست‌گذاری توسط کشورها از آنجا ناشی می‌شود که وقوع تهدیدهای جدید جهانی از نوع سایبری نیز است. جرم مجازی به دلیل ماهیتش اختصاص به محیط فیزیکی محدودی ندارد و می‌تواند در سطح دنیا خیلی آسان ارتکاب یابد. چون جامعه نوین به شدت به اطلاعات وابسته است، جرائم رایانه‌ای و مجازی به راحتی در مقیاس بین‌المللی به وقوع می‌پیوندد با این حال در دیدگاه پیرامون معاضدت بین‌المللی در زمینه جرائم رایانه‌ای موانعی وجود دارد که به صورت خلاصه چنین است:

الف- فقدان اتفاق نظر جهانی در تعیین اینکه چه نوع رفتارهایی جرم رایانه‌ای است.

ب- فقدان اتفاق نظر جهانی در مورد تعریف قانونی رفتار مجرمانه.

ج- فقدان تخصص در این زمینه از طرف نیروی پلیس، دادستان و دادگاه‌ها.

د- عدم کفایت قوای قضایی برای تحقیق و بررسی و دستیابی به سیستم‌های رایانه‌ای.

از جمله غیرقابل اعمال بودن قدرت توقیف اموال مادی مانند داده‌های رایانه‌ای.

ه- عدم وجود هماهنگی بین قوانین آیین دادرسی ملی کشورها در بررسی جرائم رایانه‌ای.

و- ماهیت فراملی بسیاری از جرائم رایانه‌ای.

ز- فقدان معاهدات استرداد مجرمین و معاضدت چندجانبه و مکانیسم‌های هماهنگ اجرای قانون که تعاون بین‌المللی را میسر می‌سازد یا عدم توانایی معاهدت موجود از لحاظ در نظر گرفتن پویایی و نیازهای ویژه بررسی و تحقیق جرم رایانه (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۲: ۶۹).

به نظر می‌رسد می‌بایست برای بازدارندگی از هر نوع تهدیدات ملی و فردی تدابیر ویژه‌ای اندیشید. مهم‌ترین این خصوصیات فضای مجازی که اهمیت مدیریت آن را دوچندان می‌کند عبارت‌اند از:

۱- منطق عددی و تسریع تخریب: برخلاف فضای عینی که آنالوگ، شیئی و تابع قانون ماده است، فضای مجازی تابع زبان و منطق ریاضی است و تکثیر آن از نظر سرعت، با محیط جهان بیرونی به هیچ‌وجه قابل مقایسه نیست. در اندک مدتی حجم وسیعی از اطلاعات به صورت تصاعدی گسترش پیدا می‌کند.

۲- هایپرلینک بودن و عدم امکان مهار صدمات: فضای وب محیطی شبکه‌ای با پیوندهای فراوان و متداخل است، محیطی با پنجره‌های باز و بی‌نهایت. لینک‌ها و پیوندهای متعدد امکان کنترل تکثیر و به تبع آن مهار خسارت مادی و معنوی را در عمل سلب می‌کند.

۳- تعاملی بودن و گسترهٔ نقض: در فضای واقعی، بعد فردی رفتارهای انسان نسبت به فعالیت‌های جمعی و تعاملی او، اهمیت بیشتری دارد؛ اما این رابطه در فضای مجازی معکوس است حتی شاید بتوان گفت که فضای مجازی محیطی است همواره تعاملی و طرفینی. در فضای مجازی هر عمل مساوی است با دادن یا دریافت اطلاعات با اطراف معلوم و مشخص یا نامعلوم و ناشناس. هرگونه داده‌ای در مجموعه‌های کوچک و بزرگ پردازش می‌شود. عمل فردی و رفتار انزوایی در چنین فضایی بی‌معناست. این ویژگی دایرهٔ نقض حریم خصوصی و گسترهٔ خسارت آن را نسبت به جهان واقعی به مراتب افزون‌تر می‌کند و آن را از موردی بودن خارج ساخته و به آن پراکندگی بی‌حد و حصری می‌دهد.

۴- مجازی بودن واقعیت و عدم امکان تدارک و جبران: محیط مجازی متناقض‌نماست. مجاز در واقعیت و واقعیت در مجاز حلول یافته است. گاهی محتوای فضای خصوصی به شکلی ساخته و پرداخته می‌شود که کاملاً صورت واقعیت به خود می‌گیرد و در عمل امکان نفی آن و بنابراین جبران خسارت وارده منتفی می‌شود، حال آنکه در محیط فیزیکی و

عینی، برای اثبات خلاف در فضای واقعی کافی است که عدم انطباق با واقعیت ثابت شود؛ اما در فضای مجازی بخشی از واقعیت همین داده‌ی متنی، شنیداری یا تصویری قلب شده است. واقع و مجاز چنان ترکیب می‌شود که تمیز و تفکیک میسر نبوده و تدارک آسیب ناممکن می‌شود.

۵- لامکانی و تعمیم تعرض: در فضای مجازی از هر نقطه‌ای می‌توان اقدام سایبری کرد و این امر مستلزم مقدمات مربوط به حضور و تقرب مکانی نیست؛ بنابراین دشواری‌ها و خطرهای حریم‌شکنی در عالم واقعی و عینی نیز در کار نیست در این محیط محدودیت مکانی، در معنای متعارف و غیر فلسفی آن، زایل می‌شود و عرصه‌ی گردش و چرخش اطلاعات به اصطلاح همه‌جهانی است. این مسئله موجب تعمیم مکانی نقض و به تعبیر دیگر همه‌مکانی بودن آن می‌شود و شعاع دست‌اندازی به حریم خصوصی را جهانی می‌کند (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۲: ۱۳). بدین ترتیب با توجه به خصوصیات منحصر به فرد فناوری فضای مجازی، لطمات ناشی از نقض حریم خصوصی، گاهی چنان ابعاد گسترده‌ای می‌یابد که قانون‌گذار دیر یا زود ناچار خواهد شد.

یافته‌های تحقیق

فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

اهمیت فضای مجازی و دغدغه‌های حاکم بر این فضای طی سال‌های اخیر در بیانات رهبر انقلاب بارها شنیده شده است و ایشان در اظهارات متعددی غفلت از آسیب‌های مرتبط با این فضا را گوشزد کرده‌اند و تعابیری راهبردی به کار گرفته‌اند.

ایشان درجایی فرمودند: «اگر من امروز رهبر انقلاب نبودم حتماً رئیس فضای مجازی کشور می‌شدم» که این بیانات اهمیت فضای مجازی را نشان می‌دهد. درجایی دیگر نیز فرموده رهبر انقلاب این گونه است: «اهمیت فضای مجازی به اندازه اهمیت انقلاب اسلامی است (MEHRNEWS, 1400)». بنابراین در ادامه به بررسی بیانات ایشان پرداخته می‌شود:

جدول فرصت‌های فضای مجازی از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)	
بیانات	شاخص
<p>رهبر انقلاب اسلامی استفاده از ظرفیت‌های فضای مجازی را مهم خواندند و تأکید کردند: «قرار دادن اسناد متقن و جهت دهنده در فضای مجازی، به بسیاری از محققان و نویسندگان کمک شایانی خواهد کرد.» حضرت آیت‌الله خامنه‌ای همچنین با اشاره به تدوین خاطرات شفاهی در عرصه تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی ایران خاطرنشان کردند: «از آفات این گونه تاریخ‌نگاری‌ها، برخی اظهارنظرهای غیرواقعی و ارائه دیدگاه‌های تغییر یافته امروزی به جای دیدگاه‌های واقعی آن دوره تاریخی است.» (gerdab, 1390)</p>	ترویج انقلاب اسلامی
<p>۲۵ سال از رحلت امام می‌گذرد ولی شور و اشتیاق برای شنیدن درباره او و دانستن از او کم نشده است. این واقعیت مخصوص به ما نیست و در دنیای اسلام و فراتر از آن نیز وجود دارد. -نه تنها در کشور ما که نسل سوم انقلاب در حال بالیدن است بلکه در دنیای اسلام جوانان عصر ارتباطات و اینترنت که با مسائل دور از محیط خود به راحتی می‌توانند ارتباط بگیرند به دنبال این هستند که درباره مسائل انقلاب اسلامی و معمار این بنای عظیم مطالب بیشتری بدانند. -پدیده مردم‌سالاری دینی نظریه ولایت‌فقیه مسائلی است که برای محیط‌های فکری دنیای اسلام حائز اهمیت و دارای جاذبه است (NASIM, 1393)</p>	معرفی مردم سالاری دینی و ولایت فقیه
<p>در بیانات (۱۳۷۹/۱۱/۲۷) می‌فرمایند که امروز صدها سایت اصلی و هزاران سایت فرعی در اینترنت وجود دارد که هدف عمده‌شان این است که تفکرات اسلامی و بخصوص تفکرات شیعی را مورد تهاجم قرار دهند. تهاجم هم تهاجم استدلالی نیست؛ از روش‌های تخریبی و از روش‌های روان‌شناسانه و غیره استفاده می‌کنند. همه این‌ها پاسخ دارد؛ پاسخ‌های هم مشکل نیست؛ بایستی از این وسایل استفاده کرد. باید از آنچه که در اختیار داریم، حداکثر استفاده را بکنیم. (hawzah, 1396)</p>	پاسخ به دشمن
<p>من بارها گفته‌ام که با همهٔ این وسایل ارتباط‌جمعی‌ای که وجود دارد - البته روحانیت باید از همهٔ این وسایل ارتباط‌جمعی استفاده کند؛ از اینترنت و تکنولوژی‌های جدید ارتباطاتی باید همهٔ روحانیت برای دین استفاده کند؛ همچنانی که از رادیو و تلویزیون و</p>	تبلیغ دین

<p>بقیه چیزها استفاده می‌کند - در عین حال، مسجد، جلسه مذهبی، نشستن روبه‌روی مردم، دهان‌به‌دهان و نفس به نفس با مردم حرف زدن، یک نقش بی‌بدیل دارد و هیچ چیزی جای این را نمی‌گیرد و این هم مال شماست. گروه‌های سیاسی خودشان را می‌کشند که بتوانند یک چنین نقشی را به دست آورند؛ اما نمی‌شود. شما که معمم و روحانی هستید، یا آن خانم طلبه یا مبلغ، وقتی در مقابل مخاطبان خود قرار می‌گیرید و می‌دانند روحانی است، دل‌بستگی و دلدادگی و اعتماد به او، از نوع دیگری است و ربطی به اعتماد به بقیه گویندگان و سخنوران ندارد. ما باید این نقش را قدر بدانیم (farsi.khamenei, 1385).</p>	
<p>امروز این جوان‌های دانشجو و غیر دانشجو را که مشاهده می‌کنید - حالا من دانشجویا را می‌گویم - همه‌شان تقریباً و تغلیباً مشتاق‌اند از مفاهیم اسلامی و معارف اسلامی چیزهایی را بشناسند و چیزهایی را بفهمند و سر در بیاورند. من و شما باید زمینه فراهم کنیم که بتوانیم به آن‌ها جواب دهیم. این فرصت تا امروز کی برای روحانیت وجود داشته؟ ابزارهای تسهیل‌کننده، مثل رایانه‌ها و ارتباطات اینترنتی و فضای مجازی و سایبری هم که الان در اختیار شماست. اگر بتوانید این‌ها را یاد بگیرید، می‌توانید یک کلمه حرف درست خودتان را به هزاران مستمعی که شما آن‌ها را نمی‌شناسید، برسانید؛ این فرصت فوق‌العاده‌ای است؛ مبدا این فرصت ضایع شود. اگر ضایع شد، خدای متعال از من و شما روز قیامت سؤال خواهد کرد: از فرصت این همه جوان، این همه استبصار، این همه میل و شوق به دانستن، شما برای ترویج معارف اسلامی چه استفاده‌ای کردید؟ (farsi.khamenei, 1391).</p>	<p>پاسخ به جوانان مشتاق معارف اسلامی</p>
<p>دانشگاه را از لحاظ تدریس به یک میدان پرتحرک تبدیل کنید؛ با تعامل دانشجو با استاد، تحرک استاد، مطالعه استاد، دسترسی استاد به مراکز علمی و اطلاعات علمی و نشریات علمی - که امروز خوشبختانه با رواج اینترنت و چیزهای دیگر، خیلی از گذشته آسان‌تر شده - دانشگاه را به یک مجلس عمومی دائماً در حال مباحثه و در حال کار تبدیل کنید؛ دانشجو را رشد بدهید و تربیت کنید (farsi.khamenei, 1392).</p>	<p>ایجاد تحرک علمی</p>

همان‌طور که از بیانات فوق به‌روشنی دریافت می‌شود مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) از فضای مجازی را به‌عنوان فرصتی برای گسترش آرمان‌های انقلاب و اسلام می‌بیند و علاوه بر آن بر جنبه مقابله و خنثی کردن اقدامات دشمن استفاده شود که در تلاش هستند تا به‌نظام و مردم آسیب برسانند. درواقع نگاه راهبردی ایشان این است که از حربه‌ای که دشمن می‌خواهد علیه ما استفاده کند علیه خودشان استفاده شود. با توجه به وجود امکانات ملی این مسئله ممکن پذیر است و به منافع و مصالح کشور منجر می‌شود.

تهدیدات فضای مجازی

با توجه به اینکه فضای مجازی و گسترش آن، تغییرات زیادی را در جنبه‌های مختلف پدید آورده است، مشکلات اخلاقی جدید و منحصر به فردی نیز در این حوزه ایجاد شده است تا حدی که فناوری اطلاعات نه تنها در چگونگی افعال و اقدامات روزمره افراد تأثیر گذاشته است بلکه تلقی ما از آن‌ها را نیز تغییر داده است. نظام فرهنگی و اخلاقی که هم‌اکنون بر فضای مجازی حکم فرماست، چیزی جز همان اخلاق جامعه مدرن غربی با همان خصوصیات ویژه تاریخی جامعه غربی بعد از رنسانس نیست. نظام هنجاری و فرهنگی که با تأکید بر دو خصلت مادی‌گرایی و رفاه‌طلبی وسیع و عمیق و مخالف با گذشته و هرگونه مبانی سنتی و مذهبی خود را نشان داده است (شیرودی و شیرودی، ۱۳۹۸: ۱۹۴).

جدول تهدیدهای فضای مجازی از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)	
بیانات	شاخص
قدرت‌های سلطه‌گر با تکیه بر ماهواره‌ها، ابزارهای کامپیوتری و شبکه‌های عظیم اطلاع‌رسانی، خواسته‌های خود را به هرجایی از اعماق دنیا که بخواهند می‌رسانند و از این امکانات به‌عنوان ابزار سلطه سیاسی خود بر دیگران استفاده می‌کنند، بنابراین، راه درست برای عدم نفوذ و تسلط قدرتی مانند آمریکا بر ایران، همین کاری است که امام بزرگوار کرد و یک دیوار محکم و بلندی را در مقابل آمریکا قرارداد. (۱۳۷۶/۱۱/۱۵)	کمک گرفتن قدرت‌های سلطه‌گر از فضای مجازی

<p>تهاجم فرهنگی یک حقیقتی است که وجود دارد؛ می‌خواهند بر روی ذهن ملت ما و بر روی رفتار ملت ما جوان، نوجوان، حتی کودک اثرگذاری کنند. این بازی‌های اینترنتی از جمله همین است؛ این اسباب‌بازی‌هایی که وارد کشور می‌شود، از جمله همین است که من چقدر سر قضیه تولید اسباب‌بازی داخلی معنی دار و جذّاب حرص خوردم با بعضی از مسؤولین اینکار که اینکار را دنبال بکنند (۱۳۹۲/۰۹/۱۹)</p>	<p>برخی بازی‌های اینترنتی از مظاهر تهاجم فرهنگی‌اند</p>
<p>این شیطانی که حمله می‌کند، همیشه یک جور حمله نمی‌کند. شیطان امروز که از راه اینترنت و ماهواره و روش‌های ارتباطی مدرن و فوق مدرن سراغ شما می‌آید، حرف‌های مدرنی هم دارد؛ سخت‌افزارش را مدرن کرده، نرم‌افزار مدرن هم دارد. شبهه آفرینی دارد، اختلال در عقیده دارد، ایجاد تشویش در ذهن دارد، تزریق ناامیدی دارد، ایجاد اختلاف دارد. (۱۳۹۰/۰۷/۲۰)</p>	<p>شیطان امروز از راه اینترنت و ماهواره سراغ شما می‌آید</p>
<p>امروز دو خصوصیت وجود دارد که بار من و شما را سنگین می‌کند. یک خصوصیت، پیشرفت شیوه‌های انتقال فکر است. شما بینید تلویزیون، رادیو، وسایل الکترونیکی، اینترنت و دیگر وسایل ارتباطاتی، امروز در دنیا در خدمت چه اهدافی قرار دارد. امروز استکبار به این اکتفا نمی‌کند که شمشیر نشان بدهد؛ شمشیر هم نشان می‌دهد، اما در کنار او به ده‌ها شیوه دیگر متوسل می‌شود برای این که آن فکر غلط، آن راه خطا، آن روش ستمگرانه و طغیانگر را بر ملت‌ها تحمیل کند. امروز طبق اطلاعات قطعی ثابت شده است که مؤسسه عظیم هالیوود و شرکت‌های بزرگ سینمایی با سیاست‌های استکباری آمریکا همراهی و همکاری مستمر و باب میل دارند (۱۳۸۸/۰۲/۲۳)</p>	<p>شیوه‌های انتقال فکر از طریق اینترنت</p>
<p>امروز نشر افکار باطل نه فقط به وسیله ابزارهای ارتباط جمعی فراوان مثل رادیو، تلویزیون، اینترنت و انواع و اقسام روش‌های الکترونیکی انجام می‌گیرد، بلکه از شیوه‌های هنری هم استفاده می‌شود... امروز جنگ در عرصه دیگری است؛ در عرصه نظامی نیست؛ از راه اینترنت و ماهواره و تبلیغات گوناگون... است. (۱۳۸۳/۰۴/۱۵)</p>	<p>امروز جنگ در عرصه دیگری است</p>

در بیاناتی دیگر ایشان می‌فرمایند: مسئله شما مهم‌تر و دشوارتر است از مسئله علامه حلی یا مسئله علامه مجلسی یا مسائل علمای بزرگی که در طول تاریخ بوده‌اند؛ با آن‌ها قابل مقایسه نیست. امروز نشر افکار باطل نه فقط به وسیله ابزارهای ارتباط جمعی فراوان - مثل رادیو، تلویزیون، اینترنت و انواع و اقسام روش‌های الکترونیکی - انجام می‌گیرد بلکه از شیوه‌های هنری هم استفاده می‌شود. امروز در دنیا پول خرج می‌کنند و فیلم‌های گران‌قیمت می‌سازند، برای اینکه غیرمستقیم فکری را وارد ذهن‌ها کنند یا فکری را از ذهن‌ها بیرون بیاورند. یکی از مهم‌ترین نقاط آماج این کارها، افکار دینی و به خصوص افکار اسلامی است؛ البته بعد از برپا شدن جمهوری اسلامی، به خصوص افکار شیعه هم آماج همین چیزها قرار گرفته است. شما شاید شنیده باشید که در سرزمین فلسطین به وسیله صهیونیست‌ها یا در امریکا کنفرانس‌های شیعه شناسی تشکیل می‌شود و کسانی روی آرا و لایه‌های فکری و شکل اجتماعی شیعیان تحقیق می‌کنند؛ این برای این است که بتوانند با شیعه مبارزه کنند. باید شیعه را بشناسند تا بتوانند با او مبارزه کنند» (islamic-law, 1398).

سیاست‌گذاری فضای مجازی

در زمینه سیاست‌گذاری کشورها از یک نگاه کلان می‌توان به سیاست‌های سلبی و سیاست‌های ایجابی تقسیم کرد. سیاست‌های سلبی را می‌توان شامل سیاست‌ها و برنامه‌های معطوف به حذف، کنترل و نظارت دانست. سیاست‌های ایجابی فرهنگی - اجتماعی جوامع، شامل برنامه‌ها و سیاست‌های معطوف به تولید محتوا، مدیریت محتوا، برنامه‌های دیجیتالی سازی اطلاعات آنالوگ و دسترس‌پذیر ساختن اطلاعات و محتوا در شبکه‌های اینترنت است (زاهدی، ۱۳۹۴: ۱۱۸). از ورود رایانه به ایران (۱۳۴۰) تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران، مرکزی برای برنامه‌ریزی امور رایانه‌ای در ایران وجود نداشت اما پس از انقلاب، کمیسیون ملی انفورماتیک تشکیل شد و لایحه شورای عالی انفورماتیک نیز ۴ تیر ۱۳۵۹ به تصویب شورای انقلاب رسید. ۸ اردیبهشت ۱۳۷۷ هم شورای عالی اطلاع‌رسانی به منظور گسترش کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی به وجود آمد. در

سال ۱۳۸۸ کارگروه تعیین مصادیق مجرمانه و در پی تصویب قانون جرائم رایانه‌ای در مجلس شورای اسلامی و تأیید آن توسط شورای نگهبان بنیان‌گذاری شد این کارگروه متشکل از سیزده نفر و زیر نظر دادستان بودند. این کارگروه یا کمیته مسئولیت نظارت بر فضای مجازی و پالایش تارنماهای حاوی محتوای مجرمانه و رسیدگی به شکایات مردمی را بر عهده داشت (ر.ک بدرگر، ۱۳۹۴: ۳۷-۳۶).

مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) (۱۳۹۰/۱۲/۱۷) می‌فرمایند: "گسترش فزاینده فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی به‌ویژه شبکه جهانی اینترنت و آثار چشمگیر آن در ابعاد زندگی فردی و اجتماعی و لزوم سرمایه‌گذاری وسیع و هدفمند در جهت بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌های ناشی از آن در جهت پیشرفت همه‌جانبه کشور و ارائه خدمات گسترده و مفید به اقشار گوناگون مردم و همچنین ضرورت برنامه‌ریزی و هماهنگی مستمر به‌منظور صیانت از آسیب‌های ناشی از آن اقتضا می‌کند که نقطه کانونی متمرکزی برای سیاست‌گذاری، تصمیم‌گیری و هماهنگی در فضای مجازی کشور به وجود آید" (hawzah, 1397). ایشان در جای دیگر فرموده‌اند: مسئله مدیریت فضای مجازی جزو مسائل مهم ما است. این مسئله، مسئله بلندمدت هم نیست بلکه مسئله کوتاه‌مدت و میان‌مدت و جزو مسائل نزدیک ما است که باید به آن توجه شود. امثال این‌ها مسائل کلیدی وجود دارد. توجه کنید دچار حاشیه‌ها نشوید، دچار مسائل فرعی و بی‌اولویت نشوید (Mehrnews, 1400) در تبیین ابعاد قدرت، فضای مجازی به‌عنوان یک بعد مهم قدرت در جهان امروز شناخته می‌شود و از همین رو دشمنان از لحاظ نفوذ و تأثیرگذاری از بعد فضای مجازی در حال برنامه‌ریزی، محتوا سازی، هدایت و مدیریت هستند. در راستای لزوم صیانت از آسیب‌های ناشی از فضای مجازی در ادامه به برخی از مهم‌ترین توصیه‌ها و تذکرات مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) درباره مسائل حکمرانی و مدیریت فضای مجازی اشاره می‌گردد.

جدول سیاست‌گذاری و مدیریت فضای مجازی از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)	
بیانات	شاخص
امروز دشمنان از لحاظ فضای مجازی، دارند برنامه‌ریزی می‌کنند برای اینکه از این طریق به کشور ضربه بزنند... از لحاظ فضای مجازی آرایش جنگی گرفته؛ در مقابل این دشمنی که آرایش جنگی در مقابل ملت ایران گرفته، ملت ایران بایستی آرایش مناسب بگیرد، باید خودش را آماده کند در همه بخش‌های مختلف (۱۳۹۸/۲/۱۱)	آرایش جنگی بگیرید
قوی شدن کشور جزو هدف‌های ما است... ابعاد قوت ابعاد وسیعی است... امروز قوت در فضای مجازی حیاتی است؛ امروز فضای مجازی حاکم بر زندگی انسان‌ها است در همه دنیا؛ و قوت در این [زمینه] حیاتی است (۱۳۹۹/۰۳/۰۱)	قوی شدن در فضای مجازی حیاتی است
شورای عالی فضای مجازی وظیفه دارد مرکز ملی فضای مجازی کشور را ایجاد نماید تا اشراف کامل و به‌روز نسبت به فضای مجازی در سطح داخلی و جهانی و تصمیم‌گیری نسبت به نحوه مواجهه فعال و خردمندانه کشور با این موضوع از حیث سخت‌افزاری، نرم‌افزاری و محتوایی در چارچوب مصوبات شورای عالی و نظارت بر اجرای دقیق تصمیمات در همه سطوح تحقق یابد (۱۳۹۰/۱۲/۱۷)	مرکز ملی فضای مجازی باید تصمیم‌گیری فعال داشته باشد
قوی‌ترین کشورها، در این زمینه‌ها در [فضای مجازی] خط قرمز دارند؛ راه نمی‌دهند؛ خیلی از بخش‌های فضای مجازی اعزام شده از سوی آمریکا و دستگاه‌های پشت سر و پشت‌صحنه این قضیه را راه نمی‌دهند؛ کنترل می‌کنند. ما هم باید کنترل کنیم؛ این کنترل کردن معنایش این نیست که ما ملت را از فضای مجازی محروم کنیم (۱۳۹۶/۰۳/۲۲)	کشورهای قدرتمند در فضای مجازی خط قرمز دارند
شبکه ملی اطلاعات اجزائی دارد، این اجزا باید در زمان‌بندی‌های مشخص تحقق پیدا کند؛ آدم می‌بیند که تحقق پیدا نمی‌کند، از زمان‌بندی‌ها عقب‌اند؛ یا سیاست‌های اصولی‌ای در زمینه پهنای باند وجود دارد که مکرر ابلاغ شده، خوب این سیاست‌ها باید رعایت بشود و این‌ها مورد درخواست و تأکید مؤکد این‌جانب است. ۱۳۹۹/۰۶/۰۲	تحقق شبکه ملی اطلاعات زمان‌بندی لازم دارد

<p>متأسفانه در فضای مجازی کشور ما هم که آن رعایت‌های لازم باوجوداین همه تأکیدی که من کردم صورت نمی‌گیرد و در یک جهاتی واقعاً ول است. همه کشورهای دنیا روی فضای مجازی خودشان دارند اعمال مدیریت می‌کنند، [درحالی‌که] ما افتخار می‌کنیم به اینکه ما فضای مجازی را ول کرده‌ایم! این افتخار ندارد. فضای مجازی را بایستی مدیریت کرد. ۱۴۰۰/۰۱/۰۱</p>	<p>رها کردن فضای مجازی افتخار ندارد</p>
<p>فضای مجازی بدون اختیار ما، از بیرون از اختیار ما دارد مدیریت می‌شود. فضای مجازی یک چیزی نیست که آدم بتواند مثل یک آب روانی هر جور که می‌خواهد از آن استفاده بکند؛ دیگران دارند این آب را به یک سمتی که خودشان می‌خواهند هدایت می‌کنند؛ آن‌ها دارند این فضا را... هدایت و مدیریت می‌کنند. ما نمی‌توانیم بی‌کار بنشینیم در مقابل او؛ ما نمی‌توانیم مردمان را که با فضای مجازی ارتباط دارند، بی‌پناه رها کنیم. ۱۳۹۹/۰۶/۰۲</p>	<p>نباید مردم را بی‌پناه رها کنیم</p>
<p>آن مدیری که دارد پشت پرده، فضای مجازی را اداره می‌کند و عوامل مسلط بین‌المللی در این زمینه‌ها به شدت فعال‌اند. از لحاظ خبردهی، خبررسانی، تحلیل داده‌ها و امثال گوناگون؛ هزاران کار دارد انجام می‌گیرد روی فضای مجازی. برای خاطر این است که بنده روی مسئله شبکه ملی اطلاعات این همه تأکید می‌کنم. این شورای عالی فضای مجازی و مرکز ملی فضای مجازی که تشکیل داده‌ایم و بنده اصرار داشتم و دارم که این [شورا] تشکیل بشود و رؤسای محترم در آن شرکت کنند و تصمیم‌گیری کنند و اجرا کنند، به خاطر اهمیت این مسئله است؛ نمی‌شود این مسئله را رها کرد. ۱۳۹۹/۰۶/۰۲</p>	<p>تأکید مکرر بر تشکیل شبکه ملی اطلاعات</p>
<p>در مسئله فضای مجازی، آنچه از همه مهم‌تر است، مسئله شبکه ملی اطلاعات است. متأسفانه در این زمینه کوتاهی شده. اینکه ما به‌عنوان اینکه نباید جلوی فضای مجازی را گرفت، در این زمینه‌ها کوتاهی کنیم، این مسئله‌ای را حل نمی‌کند و منطقی درستی هم نیست... کشورهایی که شبکه ملی اطلاعات درست کرده‌اند و [فضای مجازی را] کنترل کرده‌اند به نفع ارزش‌های موردنظر خودشان، یکی دو تا نیستند. ۱۳۹۶/۳/۲۲</p>	<p>در زمینه شبکه ملی اطلاعات کوتاهی شده است</p>

<p>یک نکته زیان‌هایی است که احتمالاً در آموزش مجازی وجود دارد... بایست مراقبت کنید تا این موجب این نشود که جوان‌ها وارد فضای بی‌بندوبار و رهای اینترنت بشوند و سرشان گرم بشود به یک چیزهای دیگری که هم از لحاظ اخلاقی، هم از لحاظ اعتقادی خطرهای بزرگی برای این‌ها دارد. ۱۳۹۹/۶/۱۱</p>	<p>از زیان‌های آموزش مجازی مراقبت کنید</p>
<p>ما در زمینه تولید محتوا نمی‌توانیم اطمینان کنیم به تصادفات و آنچه پیش می‌آید... باید بنشینید روی این مسئله -تولید محتوا- طراحی کنید، فکر کنید. ما البته جوان‌های خوش فکر متدین داریم، افراد به‌دردبخوری برای تولید محتواهای اجتماعی داریم، حوزه‌های علمیه را داریم که دستشان در این زمینه واقعاً باز است. بعضی از دانشگاهی‌ها را داریم. البته بانک‌های اطلاعاتی را هم داریم. از این‌ها باید استفاده کنید. دستگاه تولید محتوا را تقویت کنید؛ ما به این مسئله احتیاج داریم. ۱۳۹۶/۱۱/۰۳</p>	<p>دستگاه تولید محتوا را تقویت کنید</p>

منبع: (farsi.khamenei, 1400)

در گفتمان امنیتی مقام معظم رهبری، ابعاد گوناگونی از امنیت شناسایی پذیر است، شقوق گسترده‌ای از ناامنی در عرصه زندگی نیز وجود دارد. این ناامنی‌ها سطوح فردی و اجتماعی و ذهنی و عینی را دربرمی‌گیرند. در دکترین امنیتی رهبر انقلاب اسلامی، دشمن متکثر است. نگرش کسی که به مقوله امنیت و نظم جامعه، نگرشی سلبی بود که در آن، دشمن به دنبال ایجاد ناامنی‌های عینی، مشهود و ملموس بود، اما نگرش متأخر نسبت به امنیت، بیشتر جنبه ایجابی و پیشگیرانه دارد و ناامنی را متکثر در فضای واقعی، مجازی و ذهنی می‌داند. دشمن در نگرش اخیر، به سطوح فرهنگی و اخلاقی وارد می‌شود و مشی خود را تبلیغ، فضاسازی و تهاجم فرهنگی قرار می‌دهد. اگر در نگرش کلاسیک، هدف اصلی «حذف» مردم و نیروهای جبهه مقابل بود، در نگرش جدید، «جذب» آنان به سمت مقاصد خود (دشمن) دنبال می‌شود. رخنه و نفوذ در اعتقادات مردم نیازمند هوشیاری دوچندان است (شایگان و عرفان منش، ۲۱۵:۱۳۹۸-۲۱۴).

جمع‌بندی

یکی از مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب ارتباطات که فراتر از الگوهای نشر و پخش است شبکه اینترنت و به دنبال آن شبکه‌های اجتماعی است. ظهور شبکه اینترنت به‌عنوان شبکه عظیم جهانی به دهه ۱۹۶۰ بازمی‌گردد که پنتاگون (مقر و فرماندهی وزارت دفاع ایالات متحده آمریکا) برای انجام پروژه‌های تحقیقاتی برای ساخت شبکه‌ای مستحکم، توزیع‌شده و باتحمل خطا سرمایه‌گذاری کرد. بعدها با رشد و توسعه فناوری باعث شده است که شکل ارتباطات انسانی با ابزارهای جدید ارتباطی دچار تحول و دگرگونی شود. اینترنت و دسترسی عمومی به آن باعث شده است تا امروزه شکل ارتباطات انسانی تحت تأثیر سایت‌ها و شبکه اجتماعی اینترنتی قرار بگیرد. در این میان مجموعه‌ای از وب‌سایت‌هایی راه‌اندازی شده‌اند که به کاربران امکان می‌دهد، علاقه‌مندی‌ها، افکار و فعالیت‌های خود را با یکدیگر به اشتراک بگذارند؛ با گوشی‌های هوشمند نیز علاوه بر سایت‌ها اپلیکشن‌ها نیز سهم بسزایی در توسعه شبکه‌های اجتماعی در کنار سایت‌ها داشتند.

هر کار می‌تواند به راحتی و با استفاده از یک موتور جست‌وجوگر و افزودن امکاناتی مانند چت، پیام‌رسانی الکترونیک، انتقال تصویر و صدا و... ارتباط خود را با سایر کاربران به صورت فردی و گروهی به اشتراک بگذارد. بدی ترتیب تنوع فضاهای تبادل از وبلاگ‌ها، فیس‌بوک، توییتر، یوتیوب، اینستاگرام منجر به آن شد که مسائل اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جوامع در سطح وسیعی از جامعه تحت وب و شبکه‌های مجازی شکل بگیرد که این امر می‌توانست پیامدهای سازگار و ناسازگار برای زندگی و نظام اجتماعی-سیاسی را با خود به همراه داشته باشد. همچنین این امکان وجود دارد که پیامدهای ناشی از آن به بازتولید مسائل و آسیب‌های دیگری بیانجامد. ماهیت آسیب‌ها در دو فضای مجازی و حقیقی عینی - ذهنی است؛ به عبارت دیگر، ذهنیت کنشگران اجتماعی در تعریف برخی شاخصه‌های جدید هویت در کنار نمودهای بیرونی و بروز رفتار سهم دارد. در این میان یکی از چالش‌های هر دولت این است که اثرات قابل توجه فناوری‌های

نوین اطلاعاتی بر جوامع انسانی در بخش سیاسی اثر نیز بگذارد؛ ایجاد تحولات سیاسی که تحولات سیاسی ناشی از گسترش وسایل ارتباط جمعی با گسترش حیطه عمل رسانه‌های جمعی، امکان دخالت در جهت‌دهی رویدادهای سیاسی توسط صاحبان رسانه‌ها را بیشتر کرده است و از این رو می‌تواند مصارف داخلی و خارجی داشته باشد.

وجود تهدید در این حوزه ناشی از شیوع شایعات، تهمت‌ها، تحریک‌ها، فراخوان‌ها و برنامه‌های آشوب‌ساز توسط عوامل داخلی و خارجی است. همچنین زایل شدن فرهنگ و ارزش‌های ملی، فراموشی اسطوره‌ها، عادی شدن بی‌تفاوتی و انزوای جامعه. در بعد اجتماعی نیز فرصت‌ها شامل ظهور و گسترش خدمات و تسریع اطلاعات و دسترسی است ولی از سوی دیگر باعث ایجاد تأثیرات روانی منفی و انواع جرائم اینترنتی و همچنین آسیب به فرهنگ ملی و بومی است. با این حال اهمیت فضای مجازی و تأثیرات آنچه به‌عنوان فرصت و چه تهدید در نگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) که موضوع پژوهش حاضر است می‌تواند به‌صورت خلاصه چنین بیان شود که از بعد تهدید مسئله غفلت، بی‌توجهی به ساختارها، ضعف اخلاقی و مصرف‌گرایی قابل‌بیان است و در بعد فرصت محور که در فرمایشات ایشان است استفاده از ابزارهای نوین در جهت معرفی انقلاب اسلامی، ترویج دین اسلام، پاسخ به دشمن و تحرک علمی، پاسخ به مطالبات معارف اسلامی قابل‌بیان است.

جدول سنخ‌شناسی تهدیدهای فضای مجازی	
<ul style="list-style-type: none"> ● سهل‌انگاری نسبت به فضای مجازی؛ ● غفلت از جنگ رسانه‌ای ● کنترل نکردن فضای مجازی؛ ● درک نکردن صحیح اهمیت مسئله توسط مسئولان ● غیر منضبط بودن فضای مجازی 	<p>غفلت از جوانب واقعیت مسئله</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● حمایت نکردن از دانش فضای مجازی جوانان؛ ● کوتاهی در ایجاد شبکه ملی اطلاعات 	<p>ضعف‌های ساختاری</p>
<ul style="list-style-type: none"> ● دروغ بودن تهمت‌ها در فضای مجازی؛ ● تضعیف جریان انقلابی ● برهم زدن ذهنیت جامعه ● غفلت از روحیه جهادی و ایثار ● نفوذ فرهنگی بیگانه ● انتشار فرهنگ لجام‌گسیخته دور از هنجارهای اخلاقی و انسانی ● معنویت زدایی ● دین زدایی 	<p>ضعف‌های اخلاقی</p>

جدول سنخ‌شناسی فرصت‌های فضای مجازی	
<ul style="list-style-type: none"> • ابزار مقابله با دشمن • ارسال پیام و اهداف به سراسر جهان • منافع فضای مجازی • گسترش مفاهیم و معارف اسمی و رصد شبهات • حضور فکری • تشکیل کمپین‌های عمومی در دنیای اسمی • سطح ارتباطات رسانه‌ای و تبلیغات 	<p>مقابله با دشمن</p>
<ul style="list-style-type: none"> • قدس • وحدت ملی و اجتماعی • حفظ مفاهیم شهادت • مجاهدت و صبر • تقویت حصار و خاک‌ریز فرهنگی • اهمیت دادن به سبک زندگی اسمی - ایرانی • ترویج فرهنگ متناسب با اقتصاد مقاومتی • فرهنگ انقلابی و اسمی • تعلیم و گسترش مفاهیم و معارف دینی 	<p>توسعه ظرفیت‌های فرهنگی، اخلاقیات</p>
<ul style="list-style-type: none"> • نقش روحانیون در مواجهه با مسائل فکری و دل‌مشغولی‌ها • داشتن طرح‌های تبیینی • محتوا سازی 	<p>بعد شناختی و برنامه‌ریزی</p>
<ul style="list-style-type: none"> • وسیع‌ترین و سریع‌ترین ابزارهای جدید ارتباطاتی • راه‌اندازی و توسعه شبکه ملی اطلاعات 	<p>اقدامات زیرساختی</p>

منابع

رضاپور، دانیال؛ اسکندری نسب، علی (۱۳۹۸)، امنیت فضای سایبر در رویکرد فرهنگی مقام معظم رهبری، مرکز مطالعات راهبردی روابط فرهنگی، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی سال پنجم، شماره دهم، بهار ۱۳۹۸، صص ۲۰۳-۱۷۳

شیرودی، مرتضی؛ شیرودی، محمد سجاد (۱۳۹۸)، نقش مجازی ناجا در شکل‌دهی و تداوم بخشی به جامعه اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا، سال چهارم، شماره دوازدهم، تابستان ۱۳۹۸، صص ۲۰۲-۱۷۷

عباس زاده مرزبانی، مجید (۱۳۹۹)، تأثیر فرایند جهانی‌شدن و فضای مجازی بر هویت ملی و الزام پیشروی دولت‌ها، فصلنامه دانش تفسیر سیاسی، سال دوم، شماره ۵، پاییز ۱۳۹۹، صص ۵۳-

۲۱

محمدی الیاسی، قنبر (۱۳۸۷)، موضوع کارآفرینی به‌عنوان یک حوزه علمی، توسعه کارآفرینی، سال اول، شماره اول، پاییز ۱۳۸۷، از صص ۸۵-۵۱

معمار، ثریا؛ عدلی پور، صمد و خاکسار، فائزه (۱۳۹۱)، شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی در ایران)، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره اول، شماره ۴، صص ۱۵۵-۱۷۶

نادر پور، بابک؛ فرنیان، اصغر (۱۳۹۹)، چگونگی تأثیر شبکه‌های مجازی اجتماعی بر کاهش خشونت در میان جوانان (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی و دانشگاه علامه طباطبائی)، فصلنامه دانش تفسیر سیاسی، سال دوم، شماره ۶، صص ۹۴-۶۴.

نجات پور، مجید؛ محمدی، مصطفی؛ اصغری، امید؛ شهریاری، حیدر (۱۳۹۰)، جنگ نرم و امنیت در فضای سایبرنتیک، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال پانزدهم، شماره ۵۴، بهار ۱۳۹۱، صص ۶۹-۴۹

نورمحمدی، مرتضی (۱۳۹۰)، جنگ نرم، فضای سایبر و امنیت جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه راهبرد فرهنگ، شماره شانزدهم، زمستان ۱۳۹۰، صص ۱۴۵-۱۲۸

پایان‌نامه‌ها

- بذرگر، امیر (۱۳۹۴)، نقش دولت و جامعه مدنی در پیشگیری از وقوع جرم در فضای مجازی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق ارتباطات، دانشگاه علامه طباطبایی تهران، پاییز ۱۳۹۴
- حسن نژاد کاشانی، بهزاد (۱۳۹۶)، طراحی نظام مطلوب سیاست‌گذاری فضای مجازی در ایران با تأکید بر مراحل سیاست‌گذاری، پایان‌نامه دوره دکتری مدیریت رسانه‌ای، دانشگاه بین‌المللی امام رضا علیه‌السلام، تابستان ۱۳۹۶
- داریزن، علی (۱۳۹۶)، روحانیت و ابزارهای جامعه‌پذیری در ایران با تأکید بر فضای مجازی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد اندیشه سیاسی در اسلام، دانشگاه مازندران، بهمن ۱۳۹۶
- زاهدی، پریسا (۱۳۹۴)، تأثیرات فضای مجازی بر اخلاق اجتماعی (با تأکید بر شاخص‌های اسلامی)، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد رشته اخلاق گرایش فلسفه اخلاق، دانشگاه قم، پاییز ۱۳۹۴
- عسگری، زهرا (۱۳۹۵)، ظرفیت سنجی فضای مجازی تلفن همراه در حوزه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم ارتباطات گرایش حج و زیارت، دانشگاه قرآن و حدیث، بهمن ۱۳۹۵

منابع اینترنتی

- بیانات در دیدار روحانیون *farsi.khamenei*. (1385, 08 17). Retrieved from <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8841>: استان سمنان
- بیانات در دیدار علما و *farsi.khamenei*. (1391, 07 19). Retrieved from <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=21151&nt=2&year=1391&tid=2558>: روحانیون خراسان شمالی
- بانان پیشرفت علمی سوزن *farsi.khamenei*. (1392, 09 27). Retrieved from <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24772>: کشور
- فضای مجازی را به نفع *farsi.khamenei*. (1400, 01 14). Retrieved from <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=47637>: ارزش‌های ملت مدیریت کنید
- در دیدار مسئولان و محققان مرکز اسناد *gerdab*. (1390, 02 01). Retrieved from <https://gerdab.ir/fa/news/5181/>: انقلاب اسلامی
- فضای مجازی نرم‌افزار مدرن در کلام *hawzah*. (1396, 06 12). Retrieved from <https://hawzah.net/fa/Article/View/96980>: رهبری

- hawzah*. (1397, 06 12). Retrieved from فضای مجازی نرم‌افزار مدرن در کلام رهبری: <https://hawzah.net/fa/Article/View/96980/>
- islamic-law*. (1398, 06 10). Retrieved from فضای مجازی از منظر مقام معظم رهبری، فرصت‌ها و تهدیدها: <https://islamic-law.ir/post/news//1391/>
- Mehrnews*. (1400, 04 01). Retrieved from تأکيدات مهم رهبری درباره مدیریت فضای مجازی چیست: <https://www.mehrnews.com/news/5174427/>
- MEHRNEWS*. (1400, 01 04). Retrieved from تأکيدات مهم رهبری درباره مدیریت فضای مجازی چیست: <https://www.mehrnews.com/news/5174427>
- NASIM*. (1393, 03 04). Retrieved from های آمریکا، مزاحمت رهبر انقلاب: چالش درونی است (چالش بیرونی و فراموشی جهت نهضت امام (ره) چالش درونی است): <https://www.nasim.news/fa/tiny/news-892437>